

УДК 63.3 (4 Укр) 61Черевань А.С.

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2023-18-56-77>

**PERSONAL FUND OF PROFESSOR CHEREVAN IN
STATE ARCHIVES OF POLTAVA OBLAST (ДАРО)**

**ОСОБОВИЙ ФОНД ПРОФЕСОРА ЧЕРЕВАНЯ У
ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(ДАПО)**

Ганна Капустян,

*доктор історичних наук,
професор, професор кафедри
гуманітарних наук, культури
та мистецтв*

E-mail: atk.history@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7334-9666>

*Кременчуцький національний
університет імені Михайла
Остроградського,
вул. Університетська, 20,
м. Кременчук, Україна, 39600*

Hanna Kapustian,

*Doctor of Historical Sciences,
Professor, Professor of the
Department of Humanities,
Culture and Arts*

E-mail: atk.history@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7334-9666>

*Mykhailo Ostrohradskyi
National University of
Kremenchuk, 20, University Str.,
Kremenchuk, Ukraine, 39600*

ABSTRACT

The article is dedicated to the analysis of documents about the life, teaching, scientific, and public activities of the scientist, humanist, dissident, and the first Doctor of Historical Sciences in Poltava region, Professor Anton Samiylovych Cherevaniy. These documents came to the State Archive of the Poltava Region from the V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University and from Professor Hanna Kapustyan. These documents formed the basis of the Personal Fund of Professor Cherevaniy in the State Archive of the Poltava Region. The purpose of the article is to analyze the subject matter of the documents in the Personal Fund

of Professor Cherevaniy, which underpin the same-named fund in the State Archive of the Poltava Region, and to stimulate interest in the life and creative path of Professor Cherevaniy as a person, citizen, and scientist. The classification of the documents in the Personal Fund of Professor Cherevaniy is based on a thematic principle. A significant part of the documents in the Personal Fund of Professor Cherevaniy concerns his scientific research and teaching activities. The documents in the Fund reveal the dynamics of Cherevaniy's formation as a scientist, the preparation and defense of his dissertation «Essays on the history of the socio-economic and legal status of state peasants in the Urals and the European North of Russia before the reform of P.D. Kiselyov» (in Russian) for the degree of Doctor of Historical Sciences. The source base of the doctoral dissertation was mainly composed of the funds of state archives: Moscow, Leningrad, Arkhangel'sk, Petrozavodsk, Vologda, Kirov, Perm, Sverdlovsk, Shadrinsk.

The documents of the Fund testify to Professor Cherevaniy's participation in the research of the history of Poltava region, in particular in the Project «History of cities and villages of Ukraine». The Fund contains interesting and unusual documents for today – epistolary heritage, including correspondence with well-known scientists-historians, the founders of thematic directions of Soviet historical science. The memorial component of the Fund's documents is represented by documents about the perpetuation of the memory of Professor Anton Cherevaniy: collections of six scientific readings of Cherevaniy, initiated in 2006 at the V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University for the 100th anniversary of the scientist. Since then, the historical faculty of the pedagogical university periodically organizes Cherevaniy's scientific readings.

Keywords: *Personal Fund of Professor Cherevaniy, Poltava Regional State Archive, thematics, dissertation, Cherevaniy readings.*

Постановка проблеми. У 2021 році започатковано формування Особового Фонду професора Череваня у

Державному архіві Полтавської області. А.С. Черевань – вчений, історик-аграрник, перший доктор історичних наук на Полтавщині, професор, очільник наукової школи, наставник студентства, дисидент СРСР, опозиціонер до радянського політичного режиму, громадянин.

Антон Черевань народився на Полтавщині у 1906 році. Протягом 1935 –1941 рр. був студентом і аспірантом історичного факультету Харківського державного університету. Учасник Другої Світової війни. У 1948 р. захистив кандидатську дисертацію. Однак, через перебування у німецькому полоні, «через політичну недовіру» не зміг отримати роботу в українських вузах. Згодом А.С. Черевань бореться за політичну реабілітацію власного імені, за право працювати у вищій школі. Повертається в Україну. Захищає докторську дисертацію, дочекався її затвердження. Останнім місцем його роботи був історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка.

Роками поспіль після відходу професора Череваня у Вічність його учні, соратники приходять висновку про пошанування пам'яті Учителя, Колеги. У 2006 році на історичному факультеті Полтавського Національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка започатковуються наукові читання на пошану професора Череваня, присвячені 100-річчю від дня його народження.

Постає актуальним питання збору документів, пов'язаних з його життям і науковою творчістю, та передачею їх на зберігання до державного архіву. Родичі професора Череваня передали до Полтавського Національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка документи особистого походження. Викладачі кафедри історії України професорка Людмила Бабенко та доцентка Лариса Шаповал упорядкували ці документи та у червні 2021 року направили їх до Державного архіву Полтавської області. Таким чином, було започатковано Особовий Фонд професора Череваня. У липні 2021 року його учениця д.і.н., професорка Ганна Капустян передала до

названого Фонду документи особистого походження та матеріали, пов'язані з науково-педагогічною діяльністю професора Череваня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. 100-літній ювілей професора А.С. Череваня фундував наукові Череванівські читання, які відтоді стали традиційними. Читання викликали науковий інтерес до постаті вченого. Напередодні столітнього ювілею А.С. Череваня на шпальтах обласної газети «Зоря Полтавщини» виходить стаття Ганни Капустян «Наукова і людська школа професора Череваня» (Г. Капустян, 2006). Наступні збірники «Череванівських наукових читань» містили дослідження біографії вченого, його наукові здобутки, характеризували його громадянську позицію (О. Єрмак, 2007; Г. Капустян, 2014; Ганна Рокита, Антон Рокита, 2014; Л. Бабенко, Г. Капустян, 2020;).

Популяризацію життя і творчості професора Череваня продовжували інші наукові видання (Г. Капустян, 2010; Г. Капустян, 2014; Г. Капустян 2018; Г. Капустян, Л. Булава, Л. Шаповал, 2018; Перші Череванівські читання, 2007; Другі Череванівські читання, 2014; Треті Череванівські читання, 2014; Четверті Череванівські наукові читання, 2018; П'яті Череванівські наукові читання, 2020; Шості Череванівські наукові читання, 2022).

Мета дослідження – проаналізувати тематику документів Особового Фонду професора Череваня, які складають одноіменний фонд у Державному архіві Полтавської області. Викликати інтерес до життєвого і творчого шляху професора Череваня, людини, громадянина, наукового діяча.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постать доктора історичних наук, професора Череваня – одна з провідних серед професорсько-викладацького складу Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка. Він зробив величезний внесок у фахову підготовку студентів історичного факультету, майбутніх вчителів істориків, науковців, музейних працівників, фахівців

місцевого самоврядування, державних службовців, аспірантів – учасників наукового гуртка, який трансформувався у наукову школу професора Череваня. Переважна частина студентів цього гуртка успішно захистить кандидатські і докторські дисертації: проф. Якименко, проф. Капустян, проф. Хорошун, проф. Некоз, доц. Мороко, доц. Горбань, доц. Кочерга, доц. Демиденко.

На життєвій ниві професора Череваня позначилася динаміка радянського політичного режиму: складання командно-репресивної системи управління суспільством, формування радянського тоталітарного політичного режиму. Постать професора Череваня варта того, щоб вивчати, аналізувати, осмислювати. Він – тричі репресований: 1934 рік, 1942–1945 рр. перебував у німецькому полоні, 1953–1954 рр. бореться за відновлення чесного імені, за право займатися викладацькою діяльністю.

Наукову спадщину професора Череваня складають дослідження аграрної проблематики періоду XVIII–XIX ст., зокрема історія державних селян до реформи Кисільова. Він один із фундаторів радянської історіографії вивчення історії державних селян європейської Півночі і Північного Уралу цього періоду. Державні селяни на той час складали 40% усього селянства російської імперії.

Наукова творчість професора Череваня представлена відтисками його досліджень, які у ті часи практикували наукові редакції. У такий спосіб відбувався діалог між автором і науковим виданням. Відтиск «Селянська війна в Росії під проводом О. Пугачова та антикріпосницький рух у 50–70 роках XVIII ст. на Україні» (рос.) відображає остаточний варіант наукової статті до публікації у науковому виданні. Один із екземплярів відтиску статті з автографом автора призначався для професора Мавродіна: «Глибокоповажному Володимирі Васильовичу від автора. 4.04.55р. Підпис – А. Черевань» (рос.)» (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Для автора важливо у науковій роботі використовувати у якості доказової бази вагомі історичні документи. При

підготовці статті Антон Черевань залучає документальні джерела, почерпнуті із історичного архіву, що у Харкові, а також із Фонду Разряд VI Державного архіву Москви. Автор звертається до «Збірника документів «Пугачовщина», т. 3». Дослідник показує бунтарський незнищений дух української нації, козаччини, їхніх нащадків. Це розумів і сам Омелян Пугачов, який учащав на території Слобожанщини, Вороніжчини, Білгородщини, Дону, де мешкали етнічні українці, з метою залучити їх до свого бунтарського війська (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Успішним підсумком наукової творчості Антона Череваня стала підготовка та захист докторської дисертації. Фонд містить автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук «Нариси історії соціально-економічного і правового становища державних селян Уралу і Європейської Півночі Росії до реформи П.Д. Кисільова Автореф. дис.... д.і.н.» (рос.) Офіційними опонентами докторської дисертації виступили: Мавродін В.В., Кривоногов В.Я., Бойко І.Д. Структуру дисертації складають: Вступ; Висновки. Основну частину роботи представляють наступні розділи: 1. Формування стану державних селян на Уралі і Європейській Півночі Росії; 2. Еволюція земельних відносин державних селян Уралу і Європейської Півночі Росії; 3. Місцеві умови розвитку сільського господарства; 4. Місцеві умови розвитку промисловості; 5. Місцеві умови розвитку суднобудування і судноплавства; 6. Місцеві умови розвитку товарно-грошових відносин; 7. Податки і повинності державних селян (Черевань А.С., 1968).

Фонд містить «Звіт» про стан підготовки докторської дисертації доцента Череваня, наданий раді історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Пошукач обгрунтовує важливість фундування джерелознавчої бази дисертаційного дослідження. Вагому частку історичних документів, які склали основу наукової роботи, було опрацьовано пошукачем у

державних архівах міст: Москви, Ленінграда, Архангельська, Петрозаводська, Вологди, Кірова, Пермі, Свердловська, Шадринська.

Нелегкий шлях вченого від захисту до затвердження докторської дисертації відображає чимала частина документів Фонду: позитивні відгуки офіційних опонентів, виписки протоколів засідань кафедр інших вузів з рекомендаціями дисертації до захисту. Серед рецензентів дисертаційного дослідження - відомі прізвища наукової історичної спільноти: академік Дружинін, академік Тихоміров, професори Стрельський, Королівський, Мавродін.

Академік Дружинін у листі Антону Череваню від 19 травня 1968 року дякує за надісланий автореферат, який викликав у нього увагу та інтерес, а підготовлена ним монографія «всебічно охоплює соціально-економічне життя північного селянства». Академік дискутує з автором щодо шляхів перетворення феодалної земельної власності у буржуазну. Академік Дружинін власноручно філігранно і каліграфічно відписував листи Антону Череваню (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Офіційний опонент докторської дисертації Антона Череваня професор Мавродін константує, що робота пошукача Череваня є «крупним науковим дослідженням по важливій проблемі вітчизняної історії, відповідає вимогам докторської дисертації».

Офіційний опонент професор Кривоногов зазначає, що А.С. Черевань відомий історик-дослідник, а «його публікації і докторська дисертація – свідчать про зрілість ученого і його внесків в історичну науку».

Офіційний опонент професор Бойко приходиться до висновку, що рецензована робота «Нариси історії соціально-економічного і правового становища державних селян Уралу і Європейської Півночі Росії до реформи П.Д. Кисільова» (рос.) надає повне право присудити її автору наукову ступінь доктора історичних наук.

Професор Лещенко зазначає, що дисертант піднімає ряд важливих, раніше не вивчених проблем: «процес формування стану державних селян з другої половини XVI ст., показує їх чисельне зростання і якісні зміни» (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Гліб Яровий підготував відгук на докторську дисертацію А.С. Череваня. Про це він повідомляє пошукачу у особистому листі, а також просить надіслати його (Череваня) статті про «селянську торгівлю та про розвиток товарно-грошових відносин», які вийшли друком у Харкові та Петрозаводську. (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Про здібності та наукові доробки ще аспіранта Череваня зазначав доктор історичних наук Введенський під час захисту ним кандидатської дисертації «Селянський рух проти закріпачення на Лівобережній Україні. 50–70 рр. XVIII ст.»: «Черевань написав хорошу дисертацію, яка в багатьох місцях перевершує вимоги до кандидатських дисертацій»!

Список творів Антона Череваня вказує на чималу наукову спадщину. А.С. Черевань – член авторського колективу багатотомного видання «Історія міст і сіл України» (Полтавська область). Він опублікував нариси з історії Козельщинського району (Черевань, 1967: 413–423), села Хорішки (Черевань, 1967: 433–444), населеного пункту Опішного (Черевань, 1967: 351–363).

Викладацьку діяльність професора Череваня відображають наступні документи: звіт про вступну кампанію абітурієнтів на історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка, фотосвітлина, матеріали про роботу студентського наукового гуртка, епістолярні нотатки. А.С. Черевань в останнє десятиліття своєї науково-педагогічної діяльності читав лекційні курси: «Історія СРСР» (період феодалізму і частково радянський період), повний курс дисципліни «Історія України», «Джерелознавство історії СРСР», «Історіографія історії СРСР» – про це вчений зазначає у звіті про науково-педагогічну роботу на кафедрі

історії СРСР ПДПІ ім. В.Г. Короленка (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Вагому частину викладацької діяльності професора Череваня складають документи, які засвідчують його прагнення навчити студентів працювати з історичними джерелами, працювати у фондах державних архівів над документами, а здібних студентів спрямовувати на поповнення кадрів вищої школи шляхом підготовки і захисту ними дисертацій. Подібну діяльність відображають документи Фонду, зокрема друковані статті (Черевань, 1950; Черевань, 1952).

Про увагу щодо належного стану підготовки дисертаційних робіт аспірантів Петрозаводського університету кафедри історії СРСР, якою керував Антон Черевань, свідчить документ «Повідомлення завідуючого кафедрою історії СРСР доц. Череваня про стан роботи з аспірантами» (рос.) (1957 р.). Характерною особливістю документа, поряд з вимогами щодо успішного завершення підготовки дисертації, кафедра в особі завідувача доцента Череваня турбується про створення сприятливих умов для роботи аспірантів по збору матеріалів по темах дисертаційного дослідження в архівах Архангельська, Ленінграда, Москви (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Фонд також містить два документи, які відображають роботу наукового гуртка студентів історичного факультету Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, яким керував д.і.н., проф. Черевань: Протоколи засідань наукового історичного гуртка з історії СРСР і УРСР та плани його роботи у 1974–1975 н.р. Головним посилом першого засідання наукового гуртка (11 лютого 1974 року) – лекція професора Череваня «Методика наукового дослідження», яка визначала магістралі при підготовці наукової роботи. Професор Черевань керував науковими роботами 22 студентів протягом 1973–1974 рр. Документи засвідчені підписом старости гуртка студенткою Ганною Капустян. (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Документ «Зауваження до знань вступників-учнів шкіл Полтавської області на історичний факультет» має автограф А. Черевань, але не датований. Дозволимо зробити припущення, що документ міг бути створений на рубежі 1960–1970-х років. Саме тоді професор Черевань в контексті роздумів про історичну підготовку школярів висловлює громадянську позицію: «Учні зовсім не обізнані з історією України» (про подібне, у свій час, зауважував український драматург, письменник, режисер Олександр Довженко). Він також наголошував на важливості розвивати історичне мислення, не механічно запам'ятовувати історичні події, а їх осмислювати і розуміти (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Епістолярна спадщина А. Череваня представлена листуванням з відомими радянськими історіографами, істориками-дослідниками середньовічної доби: академіками Дружиніним, Тихоміровим, професорами Мавродіним, Стрельським, Королівським, Яровим, Лещенком.

У Фонді зберігаються оригінали дипломів Антона Самійловича Череваня: кандидата (1949 р.) та доктора історичних наук (1971 р.), а також атестати доцента (1951 р.) та професора (1971 р.). Отримувачі дипломів кандидатів і докторів наук у ВАКу СРСР радянської доби пам'ятають витіювату каліграфію особи, який вручну виписував дипломи кандидатам і докторам наук. Саме таким почерком і заповнені усі дипломи і атестати, які отримав професор Черевань.

Значну цінність для дослідників суспільно-політичного радянського і особистого життя складають документи, пов'язані з боротьбою за відновлення чесного імені, політичну реабілітацію, за право займатися викладацькою роботою, за право на професію. Драматичною сторінкою біографії А.С. Череваня залишалися, на жаль, впродовж його життя випробування, пов'язані з довгоочікуваною політичною реабілітацією. Боротьба розгорталася у двох напрямках: право на професію і поновлення у лавах КПРС. Радянський

політичний режим перетворював у вигнанців тих, кого цей же режим позбавляв членства у лавах комуністичної партії. Особливо це позначалося на працівниках ідеологічного фронту.

Німецький полон під час Другої Світової війни, чи перебування на окупованій території чорним маркером позначалися на біографії радянської людини. Радянський політичний режим автоматично зараховував людину до когорти неблагонадійних. Особу відкрито і приховано переслідували, створювалися умови несумісні з виконанням професійних обов'язків. Особливо ця обставина ставала у нагоді «прихильникам» анонімних доносів, заздрісникам, ницим, сірим людям. А.С. Черевань потрапляє до німецького полону у травні 1942 року під час проведення радянським командуванням невдалої Харківської військової операції. Черевань перебуває у концтаборі м. Гайдельберг. «З полону був звільнений у 1945 році, – зазначав А.С. Черевань у зверненні до голови комітету партійного контролю при ЦК КПРС Шверника, – пройшов державну перевірку, відновлений в офіцерському званні, зарахований до лав радянської армії і направлений на Далекий Схід для продовження військової служби». (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Після захисту кандидатської дисертації у 1948 році у Харківському університеті він не міг знайти вакантної посади викладача в університетах України. Довелося вимушено обрати Молотовський державний університет на Уралі. Протягом 1948–1954 рр. А.С. Черевань працював на посадах старшого викладача, доцента Молотовського державного університету.

Фонд містить копії машинописних заяв, власноручно підписаних заявником, до завідувача відділом культури і науки ЦК КПРС і начальника головного управління вищої школи міністерства культури СРСР від 24 серпня 1953 року про поновлення Череваня на посаді доцента Молотовського університету, а також копії двох машинописних заяв до Голови Президії Верховної Ради СРСР, датованих 14 липня та 31 серпня 1953 р.

Документи Фонду зазначають про припинення трудової діяльності А.С. Череваня на кафедрі історії СРСР у Молотовському державному університеті. Формальною причиною звільнення Череваня з посади доцента стало скорочення штатів. Реальна причина полягала у політичній неблагонадійності, викликану перебуванням у німецькому полоні. Поглиблював ситуацію у справі конфлікт доцента Череваня та в.о. завідувача кафедри Хітрова. Цей інцидент пояснював сам А.С. Черевань, звертаючись до відділу культури і науки ЦК КПРС 24 серпня 1953 року: «Після закінчення аспірантури і захисту кандидатської дисертації у 1948 році я протягом п'яти років працював на посаді старшого викладача і доцента в Молотовському державному університеті ім. О.М. Горького. Вчена рада Молотовського державного університету у 1950 році присвоїла мені учене звання доцента. Тут же я працював над докторською дисертацією з проблем історії Уралу. Критичні зауваги з мого боку на адресу тимчасового виконувача обов'язків завідувача кафедри історії СРСР доц. Хітрова П.І. викликали недоброзичливе ставлення до мене. Весною, у зв'язку з можливим закриттям історичного відділення, я був звільнений від роботи в університеті». У цій заяві доцент Черевань просить розглянути питання про поновлення його на посаді доцента Молотовського університету або «направте мене на роботу в інший вуз країни ..., адже я бажаю працювати у вищому навчальному закладі і завершити докторську дисертацію». (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

У цей період набирала розголосу «справа лікарів». Під цим приводом проводилися масові репресії проти євреїв. З кафедри звільнили викладачів єврейської національності, а заодно і українця Череваня (Г. Капустян, 2010: 120).

Доказом раціональної впертості стала майже річна епопея пошуку А.С. Череванем роботи в університетах СРСР. Фонд містить чисельну «телеграфну» і переписку листами Череваня до керівників вузів СРСР : «... я зробив запити телеграфом і

листами у понад тридцять вузів щодо наявності вакансій по моїй спеціальності». Закінчувався 1952/53 навчальний рік, а роботу не вдавалося знайти.

У заяві на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР Ворошилова від 14 липня 1953 року доц. Черевань просить втрутитися у ситуацію, що склалася навколо його персони і надати йому можливість займатися викладацькою роботою у вищій школі. Зокрема заявник зазначав: «Я подав документи на конкурс в університети: Карело-Фінський (Петрозаводськ), Узбецький (Самарканд), Чернівецький (Чернівці); педагогічні інститути: Смоленський, Великолуцький, Новозибківський і Челябінський. На жаль в усіх цих вузах мені було відмовлено у наданні посади доцента...

За період з 10.05. по 1.07. я особисто відвідав: двічі Москву, двічі Київ, Полтаву, Харків, Свердловськ. Під час поїздок я вів переговори з працівниками міністерств і керівниками вузів... Я зазначав, що можу читати курси історії СРСР, джерелознавства історії СРСР, історії південних і західних слов'ян, історії України (цей курс у багатьох університетах планується як обов'язковий курс одного із народів СРСР). На спеціалістів з цих предметів є запит і мені пропонують вислати документи. Але як тільки вияснюється, що я був у полоні, вакантна посада зникає... Що робити? Куди ще звернутися?» (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

У 1954 році Черевань А.С. пройшов конкурс на заміщення вакантної посади доцента Петрозаводського державного університету. 19 травня 1956 року його було поновлено у лавах КПРС, цього ж року доцента Череваня було обрано на посаду завідувача кафедри історії СРСР Петрозаводського державного університету. Про це свідчить його заява до партійної комісії при головному політичному управлінні міністерства оборони СРСР (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Фонд містить оригінал трудового списку, за яким можна

вивчати його біографію та науково-педагогічну діяльність. Відновлена «Трудова книжка» фіксує навчальну, науково-педагогічну біографію вченого. Перший запис датований 1 вересня 1931 року про вступ до Харківського юридичного інституту. Останній – 20.08.1974 р. про звільнення з посади професора кафедри історії СРСР і УРСР Полтавського педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, у зв'язку з виходом на пенсію. У «Трудовій книжці» записи про подяки і нагороди: подяка від Петрозаводського державного університету, грамота Міністерства освіти УРСР, орденська книжка про нагородження орденом Трудового Червоного прапора 20.07.1971 року.

Суттєво доповнюють життєві віхи А.С. Череваня чисельні посвідки як суцього особистого походження так і пов'язані з воєнною службою, трудовою, громадською діяльністю (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Меморіальну складову джерел Фонду представляють документи про увічнення пам'яті професора Антона Череваня: збірники шести наукових Череванівських читань, започаткованих у 2006 році у Полтавському національному педагогічному університеті до 100-літнього ювілею вченого. Відтоді історичний факультет педуніверситету періодично організовує Череванівські наукові читання. Зміст цього перманентного наукового проєкту – віддати належну данину пам'яті професору, підняти важливі проблеми історико-аграрної проблематики, актуалізувати краєзнавчі дослідження на Полтавщині. У збірниках наукових череванівських читань виділяється біографічна тематика, характеристика суспільно-політичних та наукових поглядів вченого.

Окремі сторінкою Череванівських читань постає відтинок життя вченого, пов'язаний із боротьбою за власну політичну реабілітацію, за право на викладацьку діяльність. Серед учасників цих наукових читань є когорта тих, хто особисто знав А.С. Череваня. Це колишні студенти, аспіранти,

представники наукової школи професора Череваня, громадські діячі, архівознавці, працівники Полтавського національного університету імені В.Г. Короленка, родичі. Збірники містять особисті наративи, пов'язані з власним ставленням до подій, пережитих разом з ученим, громадянином, родичем. Перший збірник наукових читань – має найбільш потужний склад дослідників тих, хто особисто знав А.С. Череваня. 3-поміж тематичних набутоків змісту збірників череванівських наукових читань виокремлюються історико-аграрні дослідження (ДАПО. Особовий Фонд професора Череваня).

Висновки та перспективи подальших досліджень теми. Наразі Особовий фонд професора Череваня формується, опрацьовується архівістами. За попередніми підрахунками фонд налічує біля двохсот одиниць зберігання і у майбутньому може поповнюватися новими документами.

Документи Особового Фонду професора Череваня містять інформацію про трудову, наукову, науково-педагогічну, викладацьку діяльність професора. Документи Фонду також свідчать про намагання радянського політичного режиму здійснити «фільтрацію» серед працівників вузів, позбутися» політично неблагодійних». Водночас документи Фонду розкривають тривалу боротьбу А.С. Череваня за відновлення справедливості, за реабілітацію власного чесного імені. Це зокрема, простежується у чисельних заявах Череваня, продукованих впродовж років до різних партійно-радянських установ, до керівництва багатьох вузів Радянського Союзу з метою пошуку роботи. Фонд також містить документи про політичну реабілітацію А.С. Череваня, а також про успішний захист ним докторської дисертації і боротьбу за її затвердження.

Документи Фонду цікаві біографістам, краєзнавцям, дослідникам особистої історії професора Антона Самійловича Череваня, історії наукового, професійного життя людини, громадянина, його боротьби за право на професію, свободу, думки, життя в умовах радянського політичного режиму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Людмила Бабенко. Ганна Капустян. Слово про професора Антона Самійловича Череваня. *П'яті Череванівські наукові читання (на пошану професора А. С. Череваня): зб. наук. статей-2020*. Випуск V. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2020. С. 6-11.
2. Державний архів Полтавської області (далі: ДАПО). Особовий Фонд професора Череваня.
3. Другі Череванівські читання: *Зб. наук. ст. за матеріалами II Всеукраїнської наук. конф. 30-31 жовтня 2013 року*. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. 332 с.
4. Єрмак О.П. Життєвий і творчий шлях А.С. Череваня. *Перші Череванівські читання. Зб. матеріалів регіональної науково-практичної конференції-2007*. Полтава: ІОЦ ПДУ, 2007. С. 3-8.
5. Ганна Капустян. Наукова і людська школа професора Череваня. *Зоря Полтавщини*. 23 травня, 2006 р.
6. Капустян Г.Т. Професор Черевань-дослідник аграрної історії. *Український селянин*. 2014. Retrieved from <https://ukr-selianyn-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/724>. С.34-43.
7. Ганна Капустян. Науково-педагогічна і громадська діяльність Антона Самійловича Череваня у Росії. *Чорноморський літопис*. Наук. ж-л. Миколаїв: вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2010. Вип. 2. С. 116-122.
8. Капустян Г.Т. Науково-педагогічна і громадська діяльність історика-аграрника Череваня. *Питання аграрної історії України: Матеріали тринадцятих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди: зб. наук. пр. / редкол.: В.В. Іваненко (відп. ред.) та ін. 2020. Дніпро: Ліра, 2020. С. 80-88.*
9. Капустян Г.Т., Булава Л.М., Шаповал Л.І. Професор Черевань Антон Самійлович. *Історичний факультет Полтавського Національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Збірник матеріалів і бібліографічні покажчики. 2018. До 100-річного ювілею*. Наукове видання. Полтава, 2018. С. 210-211.

10. Перші Череванівські читання. *Зб. матеріалів регіональної науково-практичної конференції-2007*. Полтава: ІОЦ ПДУ, 2007.

11. П'яті Череванівські наукові читання (на пошану професора А.С. Череваня): *Зб. наук. статей. 2020*. Випуск V-Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2020. 332 с.

12. Ганна Рокита, Антон Рокита. Глибинні корені першого доктора наук Полтавщини, професора Череваня. *Зб. наук. ст. за матеріалами II Всеукраїнської наукової конференції-2013*. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. С. 165-172.

13. Треті Череванівські читання: *Зб. наук. ст. за матеріалами III Всеукраїнської наукової конференції-2016*. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. 332 с.

14. Четверті Череванівські наукові читання: *Зб. наук. ст. за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції (з міжнародною участю) (до 100-річчя з часу створення історико-філологічного факультету в Полтаві)-2018*. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2018. 258 с.

15. Черевань А.С. Очерки истории социально-экономического и правового положения государственных крестьян Урала и Европейского Севера России до реформы П.Д. Киселева. А.С. Черевань: автореф. дис. ... д.и.н.: 571. Киев, 1968. 55 с.

16. Черевань А.С. Научная работа кафедры истории СССР Молотовского государственного университета имени Горького в 1947-1949 гг. *Вопросы истории*. 1950. № 3. С. 23-27.

17. Черевань А.С. Развивать интерес к научной работе. (К вопросу методики организации научной работы студентов). *Вестник высшей школы*, 1952. № 7. С. 67-77.

18. Черевань А.С. Козельщинський район. *Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область*. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. С. 413-424.

19. Черевань А.С. Опішня. *Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область*. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. С. 351-363.

20. Черевань А.С. Хорішки. *Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область*. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. С. 433-444.

21. Шості Череванівські наукові читання (на пошану професора А.С. Череваня) : *Збірник наукових статей*. Випуск VI-2022. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2022. 331 с.

REFERENCES

1. Babenko, L., & Kapustyan, H. (2020) Slovo pro profesora Antona Samiilovycha Cherevania. Piaty Cherevanski naukovy chytannia (na poshanu profesora A. S. Cherevania). [The word about Professor Anton Samiilovych Cherevan. Fifth Cherevan scientific readings (in honor of Professor A. S. Cherevan. (5th ed.)]. Poltava: V. G. Korolenko PNP. 332 p. P. 6-11 [In Ukrainian].

2. Bulava, L., Kapustyan, H., & Shapoval, L.I. (2018). Profesor Cherevan Anton Samiilovych. Istorychnyi fakultet Poltavskoho Natsionalnoho pedahohichnoho universitetu imeni V.G. Korolenka. Zbirnik materialiv i bibliografichni pokazhchyky. Do 100-richnoho yuvileiu. [Professor Cherevan Anton Samiilovych. Faculty of History of Poltava V.G Korolenko National Pedagogical University. Collection of materials and bibliographies. To the 100th anniversary.] Scientific edition. Poltava. P. 210-211. 234 p [In Ukrainian].

3. Cherevan, A. (1950). Nauchnaia rabota kafedry istorii SSSR Molotovskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Gorkogo v 1947-1949 gg. [Scientific work of the Department of History of the USSR, Molotov Gorky State University in 1947-1949.] *Voprosy Istorii- Questions of History*. № 3. P. 23-27 [In Russian].

4. Cherevan, A. (1952). Razvivat interes k nauchnoi rabote. (K voprosu metodiki organizatsii nauchnoi raboty studentov). [Develop an interest in scientific work. (On methods of students' organization of scientific work).] *Vestnik Vysshei Shloky-Reporter of Higher School*. № 7. P. 67-77 [In Russian].

5. Cherevan, A. (1967). Khorishky. Istoriia mist i sil Ukrainiskoi RSR. Poltavska oblast. [History of Cities and Villages

of the Ukrainian SSR. Poltava Oblast.] Kyiv: The main editorial office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. P. 433-444 [In Ukrainian].

6. Cherevan, A. (1967). Kozelshchynskyi raion. Istoriia mist i sil Ukrainiskoi RSR. Poltavska oblast. [Kozelshchyn district. History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR. Poltava Oblast.] Kyiv: The main editorial office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. P. 413-424 [In Ukrainian].

7. Cherevan, A. (1967). Opishnia. Istoriia mist i sil Ukrainiskoi RSR. Poltavska oblast. [Opishnia. History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR. Poltava Oblast.] Kyiv: The main editorial office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. 1028 p. P. 351-363 [In Ukrainian].

8. Cherevan, A. (1968). Ocherki istorii sotsialno-ekonomicheskogo i pravovogo polozheniia gosudarstvennyh krestian Urala i Ievropeiskogo Sievera Rossii do reformy P.D. Kisieliova. [Essays on the history of the socio-economic and legal status of the state peasants of the Urals and the European North of Russia before the reform of P.D. Kiselev.] Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv. 55 p. [In Russian].

9. Derzhavnyi arhiv Poltavskoi oblasti (DAPO). Osobovyi Fond profesora Cherevania. [State Archives of Poltava Oblast (DAPO). Personal Fund of Professor Cherevan] [In Ukrainian].

10. Chetverti Cherevanivski naukovy chytannia. (2018). [Fourth Cherevan scientific readings] Proceedings from *Vseukraiinska naukova konferentsiia (z mizhnarodnoiu uchastiu) (do 100-richchia z chasu stvorennia Istoryko-filolohichnoho fakultetu v Poltavi), 25-26 zhovtnia 2018 roku - The All-Ukrainian Scientific Conference (with international participation) (to the 100th anniversary of the establishment of the Faculty of History and Philology in Poltava on October 25-26, 2018)*. Poltava: V. G. Korolenko PNP. 258 p. [In Ukrainian].

11. Pershi Cherevanivski chytannia. (2007). [First Cherevan readings]. Proceedings from *Rehionalna naukovo-praktychna*

konferentsiia – The Regional Scientific and Practical Conference. Poltava: IOTS PDU [In Ukrainian].

12. Piati Cherevanivski naukovi chytannia (na poshanu profesora A. S. Cherevania) (2020). Fifth Cherevan scientific readings (in honor of Professor A. S. Cherevan) (5th ed.). Poltava: V. G. Korolenko PNP. 332 p. [In Ukrainian].

13. Kapustyan, H. (2006). Naukova i liudska shkola profesora Cherevania. [Professor Cherevan's Scientific and Human School]. *Zoria Poltavshchyny-Dawn of Poltava Oblast* [In Ukrainian].

14. Kapustyan, H. (2010). *Naukovo-pedahohichna i hromadska diialnist Antona Samiilovycha Cherevania u Rosii. [Scientific-pedagogical and public activity of Anton Samiilovych Cherevan in Russia]*. *Chornomorskyi litopys-Black Sea Chronicle*. (2nd ed.). Mykolaiv: Petro Mohyla BSNU. P.116-122 [In Ukrainian].

15. Kapustyan, H. (2014). Profesor Cherevan-doslidnyk ahrarnoi istorii. [Professor Cherevan-a researcher of agrarian history]. *Ukraiinskyi selianyn – Ukrainian peasant*. Retrieved from <https://ukr-selianyn-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/724> [In Ukrainian].

16. Kapustyan, H. T. (2020). Naukovo-pedahohichna i hromadska diialnist istoryka-ahraryka Cherevania. Pytannia ahrarnoi istorii Ukrainy. [Scientific-pedagogical and public activity of agrarian historian Cherevan. Issues of agrarian history of Ukraine]. Proceedings from *Trynadtsiati naukovi chytannia, prysviacheni pamiaty D. P. Poidy-The Thirteenth Scientific Lectures Dedicated to the Memory of D. P. Poyda*. V. V, Ivanenko (Ed(s)). Dnipro: Lira. P.80-88 [In Ukrainian].

17. Druhi Cherevanivski chytannia. (2014). [Second Cherevan readings]. Proceedings from *II Vseukrainska naukova konferentsiia 30-31 zhovtnia 2013 roku-The Second All-Ukrainian Scientific Conference on October 30-31, 2013*. Poltava: V. G. Korolenko PNP. 332 p. [In Ukrainian].

18. Shosti Cherevanivski naukovi chytannia (na poshanu profesora A. S. Cherevania). (2022). [Six Cherevan scientific readings (in honor of Professor A.S. Cherevan)] (6th ed.). Poltava: V. G. Korolenko PNP. 331 p. [In Ukrainian].

19. Rokyta, A., & Rokyta, H. (2014). Hlybynni koreni pershoho doktora nauk Poltavshchyny, profesora Cherevania. [The deep roots of the first Doctor of Sciences of the Poltava Region, Professor Cherevan]. Proceedings from *II Vseukrainska naukova konferentsiia 30-31 zhovtnia 2013 roku-The Second All-Ukrainian Science Conference on October 30-31, 2013*. Poltava: V. G. Korolenko PNP. P.165-172. [In Ukrainian].

20. Treti Third Cherevan readings (2017). Proceedings from *III Vseukrainska naukova konferentsiia 17-18 bereznia 2016 r.-The Third All-Ukrainian science conference of October 17-18, 2016*. Poltava: V. G. Korolenko PNP. 332 p. [In Ukrainian].

21. Yermak, O. P. (2007) Zhyttievyi i tvorchyi shliakh A.S. Cherevania. Pershi Cherevanivski chytannia. [Life and career of A. S. Cherevan. The first Cherevan readings]. Proceedings from *Rehionalna naukovo-praktychna konferentsiia-The Regional Scientific and Practical Conference*. Poltava: IOTS PDU. P. 3-8 [In Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу документів про життя, викладацьку, наукову, громадську діяльність вченого, гуманіста, дисидента, першого доктора історичних наук на Полтавщині, професора Антона Самійловича Череваня, які надійшли до Державного архіву Полтавської області від Полтавського Національного педагогічного університету імені В.Г. Корolenка та від професорки Ганни Капустян. Ці документи склали основу Особового Фонду професора Череваня у Державному архіві Полтавської області.

Мета статті – проаналізувати тематику документів Особового фонду професора Череваня, які фундуєть одноіменний фонд у Державному архіві Полтавської області. Викликати інтерес до життєвого і творчого шляху професора Череваня, людини, громадянина, наукового діяча.

В основу класифікації документів Особового фонду професора Череваня покладений тематичний принцип. Вагому

частину документів Особового фонду професора Череваня складають відомості про його наукові дослідження, викладацьку діяльність.

Документи Фонду розкривають динаміку становлення Череваня як ученого, підготовку і захист ним дисертації «Нариси історії соціально-економічного і правового становища державних селян Уралу і Європейської Півночі Росії до реформи П.Д. Кисільова» (рос.) на здобуття наукового ступеню доктора історичних наук. Джерельну базу докторської дисертації головним чином склали фонди державних архівів: Москви, Ленінграду, Архангельську, Петрозаводську, Вологди, Кірова, Пермі, Свердловська, Шадринська.

Документи Фонду засвідчують участь професора Череваня у дослідженнях історії Полтавщини, зокрема у Проєкті «Історія міст і сіл України».

Фонд містить цікаві і незвичайні документи для сьогодення – епістолярну спадщину, яку, з-поміж, інших поглинає мережева навутина інтернету – переписку з відомими ученими-істориками, основоположниками тематичних направлень радянської історичної науки.

Меморіальну складову документів Фонду представляють документи про увічнення пам'яті професора Антона Череваня: збірники шести наукових Череванівських читань, започаткованих у 2006 році у Полтавському Національному педагогічному університеті ім. В.Г. Короленка до 100-літнього ювілею вченого. Відтоді історичний факультет педуніверситету періодично організовує Череванівські наукові читання.

Ключові слова: Особовий Фонд професора Череваня, Полтавський обласний державний архів, тематика, дисертація, череванівські читання.